

Turizmus és transzformáció

Szerkesztette:

RÉGI TAMÁS – RÁTZ TAMARA – MICHALKÓ GÁBOR

Régi Tamás – Rátz Tamara – Michalkó Gábor
(szerkesztette)

Turizmus és transzformáció

TURIZMUS AKADÉMIA 8.

Sorozat-szerkesztőbizottság:
Dr. Michalkó Gábor (főszerkesztő)
Dr. Rátz Tamara (szerkesztő)

Turizmus és transzformáció

Szerkesztette:

Régi Tamás – Rátz Tamara – Michalkó Gábor

Kodolányi János Főiskola
MTA CSFK Földrajztudományi Intézet
Magyar Földrajzi Társaság
Orosháza–Budapest, 2017

© Kodolányi János Főiskola, 2017
© MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, 2017
© Magyar Földrajzi Társaság, 2017

A kiadvány szerzői jogi védelem alatt áll, arról másolatot készíteni
a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.
A kiadvány sokszorosítása és jogosulatlan felhasználása bűncselekmény.

ISBN: 978-615-5075-38-4
ISSN: 1786-2310

Kiadja a Kodolányi János Főiskola
Felelős kiadó: Dr. h. c. Szabó Péter Ph.D. rektor
Könyvterv és tördelés: Bonex Press Kft.

www.kodolanyi.hu • jegyzetbolt@kodolanyi.hu

Tartalom

A kötet szerzői	7
Régi Tamás – Rátz Tamara – Michalkó Gábor: Turizmus és transzformáció ...	9
1. Elméleti megközelítések	
• Régi Tamás: A turizmus és társadalmi változás kapcsolatának néhány antropológiai és szociológiai értelmezése	11
• Pusztai Bertalan: Ki a turista és mire jó nekünk? A turistatipológiáktól a késő modern társadalomkritikáig	28
• Mitev Ariel – Irimiás Anna – Michalkó Gábor: Rítusba oltott átalakulás: transzformáció a vallási turizmusban	37
2. Táj és identitás	
• Horváth Alpár: A bunkerek üzenete: a hadszínterek öröksége és a nemzeti identitás-turizmus kihívásai	53
• Mikházi Zsuzsanna: A turizmus és a tájértékek szerepe a helyi identitás erősítésében	78
• Karancsi Zoltán – Kneifel Anett – Horváth Gergely: Ihlető tájak, avagy az élmények által bekövetkező transzformáció a mártélyi holtág példáján	91
• Dancsokné Fóris Edina – Mikházi Zsuzsanna: Gyüttmentként boldogan, avagy miért lesz a turistából helyi lakos a Nivegy-völgyben?	115
3. Terek átalakulásai	
• Boros Lajos: A közterek átalakulása és a turizmus	131
• Erőss Ágnes – Galambos István – Michalkó Gábor: Emlékhely-transzformáció: a pátosz és a mindennapiság ciklikus dichotómiája a Corvin közben	150
• Barcza Attila – Pálfi Andrea – Magyar-Papp Júlia – Aubert Antal: A tér és a környezet transzformációs hatásainak vizsgálata Pécs és Sopron példáján	164
• Tömöri Mihály: Magyarországi nagyvárosok turisztikai tereinek kognitív megjelenése és „fogyasztása” felsőoktatási hallgatók körében	180
4. Örökség-transzformáció	
• Rátz Tamara – Irimiás Anna: Örökségek transzformációja: a Nagy Háború emléke a Nemzeti Vágtán	201

- Sallay Ágnes – Valánszki István – Mikházi Zsuzsanna – Dancsokné Fóris Edina – Máté Klaudia – Filepné Kovács Krisztina – Kollányi László: Határokon át – határtalanul: Átalakuló turisztikai kapcsolatok határon átnyúló világörökségi területeken 217
- Berecz Máttyás – Kiss Róbert – Csillag Tamás: Az egri vár modern kori transzformációja, múzeumból turisztikai attrakció 235

5. Szolgáltatás-átalakulások

- Magyar Márton: A szállodai animáció transzformációs viszonyai a 21. században Magyarországon 251
- Kátay Ákos: A Budapest, Firenze és Prága szállodáiban megszállt vendégek elégedetlenségének okai és következményei 267
- Boros Szilvia – Magyar Márton – Köteles Ferenc – Szemerszky Renáta – Tihanyi Benedek – Szabolcs Zsuzsa – Dömötör Zsuzsa – Ferentzi Eszter – Szabó Attila – Bárdos György – Selmecsi József Csongor: A jóga transzformáló szerepe és helye a posztmodern turizmusban 286

A kötet szerzői

Aubert Antal

Pécsi Tudományegyetem

Barcza Attila

Nyugat-magyarországi Egyetem

Bárdos György

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Berecz Mátyás

Dobó István Vármúzeum

Boros Lajos

Szegedi Tudományegyetem

Boros Szilvia

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Csillag Tamás

Dobó István Vármúzeum

Dancsókné Fóris Edina

Szent István Egyetem

Dömötör Zsuzsa

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Eröss Ágnes

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet

Ferentzi Eszter

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Filepné Kovács Krisztina

Szent István Egyetem

Galambos István

Nemzeti Emlékezet Bizottsága

Horváth Alpár

Babes-Bolyai Tudományegyetem
(Románia)

Horváth Gergely

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Irimiás Anna

Kodolányi János Főiskola
Università di Trento (Olaszország)

Karancsi Zoltán

Szegedi Tudományegyetem

Kátay Ákos

Kodolányi János Főiskola

Kiss Róbert

I-Shou University (Tajvan)

Kneifel Anett

ORFK

Kollányi László

Szent István Egyetem

Köteles Ferenc

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Magyar Márton

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Magyar-Papp Júlia

Pécsi Tudományegyetem

Máté Klaudia

Szent István Egyetem

Michalkó Gábor

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet
Budapesti Corvinus Egyetem

Mikházi Zsuzsanna

Szent István Egyetem

Mitev Ariel

Budapesti Corvinus Egyetem

Pálfi Andrea

Pécsi Tudományegyetem

Pusztai Bertalan

Szegedi Tudományegyetem

Rátz Tamara

Kodolányi János Főiskola

Régi Tamás

Kodolányi János Főiskola
MTA Néprajztudományi Intézet

Sallay Ágnes

Szent István Egyetem

Selmeci József Csongor

Magyar Jóga Társaság

Szabó Attila

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szabolcs Zsuzsa

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szemerszky Renáta

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Tihanyi Benedek

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Tömöri Mihály

Nyíregyházi Egyetem

Valánszki István

Szent István Egyetem

Emlékhely-transzformáció: a pátosz és a mindennapiság ciklikus dichotómiája a Corvin közben

Erőss Ágnes – Galambos István – Michalkó Gábor

Bevezetés

Az 1957. január 7-én megjelent Time Magazin címlapján az 1956-os év emberének választott „magyar szabadságharcos” nézett szembe az olvasókkal. A szovjet katonák által néhány hét alatt vérbe fojtott 1956-os forradalom és szabadságharc első számú színtere Budapest volt. A legnagyobb létszámú és legjobban szervezett ellenálló csoport a magyar főváros népszerű mozijának közvetlen szomszédságában, a Corvin közben vette fel a küzdelmet az orosz tankokkal. A hatalmas túlerő hamar felőrölte az elsánt forradalmárokat. A harcok túlélőinek többsége emigrált vagy a megtorlások áldozatává vált, a Corvin köz több évtizedes hallgatásba merült.

A Corvin köz egyike a 20. század háborús színtereinek (Winter 2009), az 1956-os események óta formálódó nemzeti emlékezet sajátos megtestesülése. A pár háztömbnyi nagyvárosi csatatér a magyar kormány által 2011-ben történelmi emlékhelynek¹ nyilvánított, a szovjet mintájú diktatúra elleni szembenállást megtestesítő szimbolikus helyszín. Ugyanakkor a Corvin köz ma Budapest egyik szabadidős, kiskereskedelmi és közlekedési csomópontja, központi épülete az 1922 óta működő mozi, amelyet kisebb-nagyobb üzletek, kávézók, bárók, valamint egy modern bevásárlóközpont ölel néhány méterre a magyar főváros metró- és villamoshálózatának fő vonalaitól.

A Corvin közzel kapcsoltban kétfajta dichotómia is azonosítható. Az egyik az 1989-ig hatalmon lévő pártállam vezetőinek felejtéspolitikája, és az 1990 után többször is (1990–1994, 1998–2002, 2010–) kormányzati pozícióban lévő nemzeti-konzervatív irányzat emlékezetpolitikája közötti antagonisztikus különbségekből fakad, a másik a rendszerváltozás utáni politikai erők egymással is versengő, gyakran ellentmondásos emlékezetpolitikájára vezethető vissza. A forradalom és szabadságharc emlékét őrző szervezetek között megosztottság van, amelynek egyik következménye a Corvin közben elhelyezett emléktáblák sokasága. Mivel a hely nincs tervszerűen menedzselve, ezért az emlékezés szinte kizárólag a forradalom időszakát felidéző hivatalos ünnepekre koncentrálódik, az év többi napján a hétköznapi használat kerül előtérbe. Ebből következően az ünnepi időszakot jellemző pátosz és az azon kívül eső térhasználatot jellemző mindennapiság évről évre ciklikusan váltakozik (1. kép). A rendszerváltozást (1990) követő évtizedekben a Corvin közt nem sikerült Budapest turisztikai attrakciójává fejleszteni. Mivel a Corvin

¹ 303/2011. (XII. 23.) Korm. rendelet a történelmi emlékhelyekről

1. kép A Corvin köz: a kulturális, kiskereskedelmi és vendéglátó-ipari szolgáltatások uralta emlékhely
(Fotó: Erőss Ágnes)

köz Budapest egyetlen marketingkommunikációs felületén sem jelenik meg, a turisták véletlenszerűen, igen alacsony számban keresik fel a történelmi emlékhelyet.

A tanulmány arra kíván rámutatni, hogy az 1990-ig uralkodó felejtéspolitikából a napjainkig meghatározó emlékezetpolitikába történő átlépést követően sem vált a Corvin köz a társadalmi gyakorlatokba beágyazott, élő emlékezeti helyé. A kutatás módszertani apparátusát a vonatkozó kulturális antropológiai, földrajzi és turisztikai szakirodalom feldolgozása, a Corvin közzel kapcsolatos történelmi dokumentumok elemzése, úti könyvek, honlapok tartalomlemzése képezi.

1. Elméleti háttér

1.1. EMLÉKHELY, EMLÉKEZETPOLITIKA

A 20. század során a tájkép egyik meghatározó elemévé váltak az emlékezeti helyek, amelyek egy-egy eseménynek, illetve az abban részt vevőknek hivatottak emléket állítani. Ezen emléktáblák, emlékparkok, emlékművek funkciója látszólag egyértelmű: az emlékhely köztérben való megjelenésével a kollektív emlékezet és társadalmi gyakorlat részévé tenni az adott eseményt és annak narratíváját. Az emlékezeti helyek és az emlékezetpolitika illetően modernkori burjánzása számtalan kérdést vet fel, amelyre az 1980-as évektől kezdve kiterjedt multi- és interdiszciplináris társadalomtudományi kutatások keresik a válaszokat.

Mind az egyéni, mind a kollektív emlékezet működésének egyik legfőbb vonása szelektív, újrakonstruáló jellege: aktuális emlékeink a jövővel kapcsolatos jelenbeli elvárásaink függvényében formálódnak és ebbe a konstrukcióba építik be a múlt bizonyos elemeit (Assmann 1995). Az emlékezet ily módon kéz a kézben jár a felejtéssel: emlékeinket a felejtés formálja (Augé 2004), amely „szükségszerű mind a társadalom, mind az egyén számára” (Augé 2004:3). Az emlékhelyek tehát úgy szólnak a múltból, hogy aktualizálják egyes elemeit, újraértelmezik azok mondanivalóját miközben más részeit a feledés homályába burkolják. Az ekképpen formába öntött emlékezet megindul a lassú erózió útján (Forty 2001), hiszen az emlékmű megszületése által az adott személy vagy esemény egyféle narratíva, esztétikum és cél mentén ölt formát és rögzül a térben, korlátozva ezáltal az emlékezés (és felejtés) szabadságát. A köztérben elhelyezett kőbe véssett emlékezet erős reprezentációs erejét felismerve az aktuális hatalmi elit és egymást váltó politikai rezsimiek rendszerint törekednek ezen emblematisztikus képek, terek termelésére és ellenőrzésére (Meusburger–Heffernan–Wunden 2011). Következésképpen a helyek, így „az emlékezeti helyek is úgy szolgálnak mint dinamikus, folyamatos változásban lévő lerakatai a releváns társadalmi és politikai tradícióknak és identitásoknak, mintegy közvetítőként az egyén és a politikai intézmények között” (Agnew–Duncan, 1989:7).

Az emlékmű emlékhellyé, Nora-i (Nora, 1999) értelemben *lieux de mémoire*-rá válásához szükséges, hogy időnként ismétlődő rítusok kíséretében beágyazódjon a társadalmi gyakorlatokba. Ezen megemlékezési gyakorlatok nem csupán segítik az emlékezeti munkát, de a folyamat során „jelentésteli helyek”-et hoznak létre, ahol „különböző egyéni és (kollektív) elképzelések összefutnak/versengenek” (Gustafson 2001:13). A hétköznapi vagy ünnepélyes rítusok nem csupán legitimálják az emlékezeti helyeket: a társadalmi gyakorlatok avatják a teret hellyé (De Certeau 2011) és alakítják ki az egyének és a közösség helyidentitását (Proshansky et al. 1983), és a helyhez kötődés érzését (Massey 1994, Ehrkamp 2005). A helyi hagyományok, a városi legendák teszik élővé és megélhetővé a helyeket, ahonnan el lehet menni és ahová van miért visszatérni (De Certeau 2011). A konkrét, tárgyi beavatkozások mellett a társadalmi gyakorlatok azok, amelyek hozzájárulnak a lokalitás termeléséhez (Appadurai 2001) és egy kanonizált szimbolikus tér létrehozásához (Szijártó 2008). E lokalitások fennmaradása jelentős mértékben függ nem csupán az aktuális politikai-hatalmi, de egyre inkább a városfejlesztési folyamatok-

tól, elképezésektől is (Tölle 2010). Amennyiben a turisztikai fejlesztés prioritásként kerül megfogalmazásra, elindul a hely „láttnivalóvá” alakítása, a kapcsolódó tartalmak és jelentések strukturálása, adott esetben redukciója. A transzformáció eredményeként a turisták számára „idegen térnek egy sajátos képmázis jut osztályrészül, és ez kerül értékesítésre a turisztikai piacon” (Szijártó 2008:30).

1.2. ÖRÖKSÉGMENEDZSMENT

A turizmus XIX. század második felétől kibontakozó története során viszonylag korán felismerést nyert, hogy nem csupán az adott desztinációba történő látogatást (magát az utazást), az ott tartózkodók ellátását biztosító szálláshelyek és vendéglátó egységek működtetését kell egyre professzionálisabb módon szervezni, illetve irányítani, hanem az attrakciók üzemeltetése is komoly szakértelmet igényel (Foster 1985). A Thomas Cook nevéhez fűződő első szervezett utazás óta eltelt másfél évszázad olyan kifinomult menedzsment technológiákat eredményezett, amelyek mára a legkülönbözőbb tematikájú turisztikai attrakciók sikeres és fenntartható működtetését teszik lehetővé (Leiper 1995, Swarbrooke 1999). Áttekintve a turizmus szakirodalmát, szinte alig találkozzunk olyan turisztikai termékkel, amelyekhez ne kapcsolódnának specifikus menedzsment ismeretek, így a sikeres desztinációkban a kulturális és örökségturizmus (McKercher–Cros 2012), vagy a városi turizmus (Page 1995, Maitland–Ritchie 2009) egyaránt rendszeres kutatásokkal alátámasztott elméleti és gyakorlati tudásra építve működik. A turizmusban különösen érvényesülő globális verseny arra készítette a szakembereket, hogy a korábbiakhoz képest nagyobb figyelmet fordítsanak a legkülönbözőbb attrakciókat felkereső turisták viselkedésének koordinálására, az élmény menedzselésére (Moscardo–Ballantyne 2003). A múzeumok, kiállítások, látogató központok, tematikus útvonalak, örökségi vagy szakrális helyszínek turisták általi igénybevételét ma már a látogatómenedzsment módszertana alapján kidolgozott technológiák felhasználásával teszik élménytelibbé (Shackely 1998, 2001). A kulturális turizmushoz kötődő látogatómenedzsment legfontosabb feladatai közé tartozik a turista mozgásának irányítása és a kínálat elemeinek interpretációja (Puczko–Rátz 2011). Amíg mindez egy funkcionálisan egybetartozó, az esetek többségében jól körülhatárolható térben zajlik, addig a működtetést végző intézmény vagy szervezet feladata a látogatók fogyasztásának sokrétű menedzselése. Azonban a városok közterein elhelyezkedő örökséghelyszínek már jelentős kihívásokkal szembesítik a szakembereket. Különösen a városok szövetébe beépült, a mindennapi térpályák szerves részét képező örökséghelyszínek kapcsán jelent nehézséget az ott lakók, az önkormányzatok, a közlekedési vállalatok, a kiskereskedelmi, a kulturális és vendéglátó-ipari szolgáltatásokat nyújtók egymástól eltérő, egymás létezését megnehezítő érdekeinek a turizmussal történő összehangolása (Puczko–Rátz 2003).

1.3. KATONAI EMLÉKHELYEK A VÁROSOKBAN

A városi köztereken elérhető örökségturisztikai kínálat sorában különleges helyet foglalnak el a háborúkhöz, fegyveres konfliktusokhoz kötődő attrakciók (Gordon 1998). Az ilyen attrakciók különlegessége arra vezethető vissza, hogy a háborúk természetrajza szerint az ütközetekre jobbra a településektől távolabb fekvő csatatereken került sor. Azokban

a városokban, amelyek a túlerőben lévő ellenség célpontjává váltak, ma leginkább a romok emlékeztetnek a település egykori nagyságára (pl. Karthágó). A háborúban érintett városok regenerálódó képességének köszönhetően napjaink turistái (a már említett romokon túl) legfeljebb a pusztítás mementójául szolgáló emlékművekkel találkozhatnak. Az első világháború csatazajtól hangos, mára turisztikai attrakcióvá alakított lövészárkai, bunkerei döntően elkerülték a hátországul szolgáló városokat (Irimiás 2014), azonban a második világháborúban bevetett légierő már számos települést tett a földdel egyenlővé. Drezda elpusztítása mellett talán a Hirosima által elszenvedett atomtámadás tekinthető a városi életteret ért legdurvább, a turisztikai keresletben is megtestesülő emlékező generáló agresszióknak (Siegenthaler 2002).

A háborúk mellett az elnyomó rezsimek ellen irányuló forradalmak is generáltak olyan fegyveres összecsapásokat, amelyekben a hatalomhoz kötődő, azt szimbolizáló építmények megrongálódtak vagy elpusztultak. Számos európai város büszkélkedhet kultikussá vált örökséghelyszíneikkel, amelyek a szabadságért folytatott küzdelem sikerének köszönhetően a világtörténelem sorsfordító pillanataihoz kötődnek. Párizs hírhedt börtöne, a Bourbon elnyomást megtestesítő Bastille 1789. évi lerombolása nem csupán a XVI. Lajos fémjelezte monarchia végét jelentette, hanem az Európán végig söprő forradalmak nyitányául is szolgált. Két évszázaddal később a Berlini Fal ledöntése (1989) nem csupán a kelet-német, hanem a Szovjetunió európai érdekszférájába tartozó kommunista diktatúrák összeomlását eredményezte. Annak ellenére, hogy a Bastille teljesen megsemmisült, egykori falainak sziluettje a Párizsba érkező turisták kihagyhatatlan történelmi zárandokhelye, ahogyan a Berlini Fal maradványai és az azokat bemutató látogatóközpont felkeresése is a német fővárosba irányuló turizmus kötelező eleme.

2. Történelmi kontextus

2.1. ÚT A FORRADALOMIG: A DIKTATÚRA TRANSZFORMÁCIÓI

Magyarország a második világháborút követően egészen 1991. június 19-ig a Szovjetunió katonai megszállása alatt állt, bár a megszállást kezdetben a legtöbben – beleértve a demokratikus polgári pártok vezetőit is – ideiglenesnek hitték (Szakács–Zinner 1997). A szovjet megszállással és a bolsevik diktatúra fokozatos kiépülésével kezdett felhalmozódni mindaz a feszültség és társadalmi elégedetlenség, amely végül az 1956-os forradalom kirobbanásához vezetett. A kommunista párt, szilárdan kézben tartotta az állam irányításának kulcsterületeit, miközben a hatalommal szembehelyezkedő politikusokat és gondolkodókat letartóztatták és szovjet típusú koncepciós perekben ítélték el. Az állampárt által hirdetett propaganda élesen különbözött a valóságtól, 1956-ig a bírói ítélet nélküli fogva tartás, az internálás, a koncepciós perek és az állami terror egyéb formái már minden harmadik magyar családot érintettek (M. Kiss 2006; Ö. Kovács 2015). 1953-ban úgy tűnt, hogy Sztálin halálával a diktatúra szorítása enyhülhet valamelyest. Magyarországon – szovjet akaratra – Nagy Imre lett a miniszterelnök. Az általa meghirdetett „új szakasz” politikája az internálótáborok felszámolása, az erőltetett iparosítás visszafogása és az életszínvonal emelése ígéretével reményt ébresztett a társadalomban

(Pünkösti 2000). Mindez 1955 tavaszán szertefoszlott, Nagy Imrét félreállították (M. Kiss 2006) és ismét Rákosi Mátyás került a párt és az ország élére.

1956 nyarán a társadalmi elégedetlenség lassanként forrpontra jutott. Mikojan, a Szovjet Kommunista Párt rendkívüli megbízottja azt jelentette Moszkvában, hogy a sajtó és az Írószövetség irányítása kicsúszott a magyar kommunista vezetők kezéből (Mikojan 1956). Az általános elégedetlenség talaján állva az Írószövetségben, a Petőfi Körben és a párt egyik tömegszervezetének, a Hazafias Népfrontnak országszerte tartott „ankétjain” egyre többen kritizálták a pártot. Az egyetemisták nem elégedtek meg a Nagy Imre által javasolt rendszerkorrekcióval sem, követeléseikben egy a Szovjetunióval is baráti kapcsolatokat ápoló, többpárti parlamenti demokrácia igényét fogalmazták meg. A kommunista párt – melyet 1948-tól Magyar Dolgozók Pártjának hívtak – helyzetét nehezítette, hogy tüntetések zajlottak Lengyelországban is. A budapesti Műegyetem hallgatói a sok évszázados lengyel–magyar barátságra hivatkozva a lengyelek melletti szimpátiatüntetést hirdettek meg 1956. október 23-ára.

A tüntetésből forradalom, a forradalomból pedig, a szovjet haderő beavatkozása következtében, szabadságharc lett, amelynek egyik legfontosabb és szimbolikus helyszínévé vált a Corvin köz, amelyet akkoriban hivatalosan Kisfaludy köznek hívtak. A forradalmárok nem pusztán a kormány, hanem a bolsevik típusú diktatúra és a szovjet megszállás ellen fogtak fegyvert, ezért nem elégedtek meg azzal, hogy ismét Nagy Imre lett a miniszterelnök. Nagy Imre számított ugyan a tömegek által legelfogadottabb kommunista politikusnak, de a budapesti utca ekkor már többet kívánt egy kormányfőváltásnál. A konfliktus alapvetően nem a „kommunisták” és az „antikommunisták” között zajlott, hanem a diktatúrával szembehelyezkedő tömegek és a diktatúra védelmezői között. Párttagok és pártönkízüliek egyaránt voltak a forradalmárok között, állította később Iván Kovács László, a Corvin köziek első, legendás parancsnoka, aki saját motivációjáról így vallott: „Jogot akartam mindenki számára – igazi egyenlőséget!” (Iván Kovács ÁBTL). Nagy Imre végül megértette és elfogadta a népakaratot, azonosult a forradalom főbb követeléseivel, sőt a mártírhalált is vállalta (M. Kiss 2003).

2.2. HARCOK A CORVIN KÖZBEN: STRATÉGIAI TRANSZFORMÁCIÓK

A forradalom alatt a leghevesebb harcok a fővárosban, annak is leginkább a belső kerületeiben folytak. A Corvin köz közelében, a VIII. és IX. kerületben mintegy 33 kisebb fegyveres csoport működött (Eörsi 2001). A felkelőcsoportok önállóan, saját választott parancsnokaik vezetésével tevékenykedtek, ám létezett egyfajta laza együttműködés közöttük. A Corvin köz parancsnokok irányítása alatt álló csoportok száma 16 volt, körülbelül 1200 fővel (Eörsi–Filep 2007). Iván Kovács László parancsnok közel 5000 főre becsülte a Corvin köziek számát. A Corvin köz az egyik legforgalmasabb belvárosba vezető út, a Nagykörút vonalán, az Üllői út kereszteződésénél található, fekvése harcászati szempontból nagyon előnyös. Négy-ötemeletes házak veszik körül, a Nagykörúthoz és az Üllői úthoz csak egy-egy szűk kijárat vezet, ahova harckocsi nem tudott behajtani (Iván Kovács ÁBTL). A Corvin köz mellett szólt az ott található benzinkút, valamint a Práter utcai iskola alagsorában található menza. Az előbbi a páncélosok felgyújtásához szükséges benzines palackok töltése, az utóbbi pedig a forradalmárok ellátása szempontjából

volt fontos (Vámos ÁBTL). A Corvin köziek hősiességéről a korabeli sajtó is megemlékezett, olyan jelentős eredményeket értek el – ellenőrzésük alá vonták a környező utcákat, páncéltörő löveget, harckocsit zsákmányoltak, számos szovjet harckocsit megsemmisítettek – a világ egyik legerősebb hadereje, a Vörös Hadsereggel szemben, amit senki sem várt volna katonailag képzetlen civilektől, akiknek sorai között gyermekek is harcoltak. A sikereket emiatt tulajdonították sokan a közeli Kilián laktanya katonáinak, akiknek a parancsnoka, Maléter Pál ezredes kezdetben, parancsának megfelelően még támadta a forradalmárokat, csak később alakított ki velük együttműködést és állt ki mellettük. A Corvin közű forradalmi bázis jelentőségét mutatja, hogy számított a támogatásuk Maléter Pál ezredes honvédelmi miniszteri kinevezésénél, illetve az, hogy a Nagy Imre kormány tűzszüneti tárgyalásokba bocsátkozott a vezetőikkel és helyet biztosított számukra a tervezett új karhatalmi erő, a nemzetőrség vezérkarában (Eörsi – Filep 2007).

3. A felejtés természetrajza

3.1. KÖZTÖRVÉNYESÍTÉS: JOGI TRANSZFORMÁCIÓ

A szabadságharcosok hőstettei ellenére a Corvin köz – más '56-os forradalmi helyszínekhez hasonlóan – a rendszerváltozás után sem foglalta el méltó helyét a nemzeti emlékezetben. Ebben jelentős szerepet játszott a forradalmat követő brutális megtorlás, amely hallgatást és elfojtást kényszerített a társadalomra, illetve a forradalmat ellenforradalomnak, a forradalmárokat „huligánnak”, „csőcseléknek” minősítő kádári propaganda. Az 1956-os események a szovjet páncélosok által hatalomra segített Kádár-rezsim által megformált képként rögzült a magyar társadalom fejében, amely hazugságokra és hamisításokra támaszkodott. A kádári propaganda termékeiként megszületett történeti munkák még akkor is, ha tényszerűen közölték a történeteket, azok minősítése, magyarázata, a résztvevők motivációnak indoklása és a következtetések tekintetében nem szakadtak el a diktatúra által kreált koncepciótól, sőt ellenkezőleg a tényanyaggal szemben is annak igazolására törekedtek. A kádári propaganda mindent megtett a forradalom emlékének besározásáért, ennek egyik módszere az volt, hogy a forradalmárokat „köztörvényesítették”. A forradalmi tevékenységet gyakran köztörvényes bűncselekménynek nyilvánították, így gyilkosság vádjával fogtak perbe forradalmárokat a tűzharc során elesett szovjetek miatt vagy igyekeztek – gyakran minden alap nélkül – lopást, rablást vagy más bűncselekményeket terhükre róni. Az állampárt elvárásait és utasításait végrehajtó bíróságok tömegével ontották a rendszerváltozás után semmisnek vagy megalapozatlannak talált ítéleteket.

1956 emlékezetének ellentmondásos fejlődéséhez nem csupán a Kádár-rezsim megtorló politikája, hanem a rendszerváltást követően kiépülő fiatal demokrácia ebben a kérdésben mutatott enerváltsága is hozzájárult. 1990 után – talán részben az 1991 nyaráig tartó szovjet megszállás miatt is – elmaradt a kommunista bűnökkel, múlttal történő szembenézés, még az 1956-ban fegyvertelen civilekre halálos sortűzeket lövő parancsnokok sem kerültek börtönbe. A történészek ugyan komoly iratfeltáró munkát végeztek és a szakmán belül lefolytatták a szükséges vitákat az 1956-os forradalom és szabadságharc kritikus kérdéseiről, a társadalom szélesebb rétegeihez ezek a munkák, viták, eredmények alig-alig

jutottak el. A társadalmi párbeszédre valójában nem került sor (M. Kiss 2012). A történeti kutatás eredményei csak lassan szivárogtak ki a közvéleményhez vagy a tankönyvekbe. Azok a generációk, amelyek a tankönyvekből a kádári propaganda hamis állításait tanulták, egyik napról a másikra az ellenkezőjét olvashatták az újságokban, hallhatták a rádióban, amely változás nem járt együtt a Berlini Fal lebontásánál megtapasztalt eufóriával.

3.2. SZÉTFORGÁCSOLÓDÓ EMLÉKEZET: AZ 56-OSOK BELSŐ MEGOSZTOTSÁGA

Az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékének ugyanakkor nem csupán az állampárti propaganda mindmáig érezhető hatásával kell megküzdenie, a forradalmárok között is akadtak és akadnak ellentétek, a Corvin közben főként Iván Kovács László főparancsnok, majd a helyét „átvevő” és őt letartóztató Pongrátz Gergely parancsnokhelyettes és támogatóik között (Kántor ÁBTL). A konfliktus alapvetően a helyzet eltérő megítéléséből, illetve bizonyos mértékig hatalmi rivalizálásból fakadt. Iván Kovács László főparancsnok bízott Maléter Pál ezredesben, akinek honvédelmi miniszteri kinevezését is támogatta és – bizonyos feltételek teljesülése mellett – sürgette a megegyezést a kormánnyal (Vámos ÁBTL), mivel úgy vélte, hosszú időn keresztül tarthatják magukat a Vörös Hadsereggel szemben, Pongrátz Gergely parancsnokhelyettes és testvérei viszont nem bíztak a kormányban (Eörsi 2001). Az emigrációban és bizonyos mértékben a rendszerváltozás után érvényesült a túlélők igazsága, Iván Kovács László itthon maradt és továbbra is kiállt a nemzeti függetlenség, a többpártrendszer és az igazságosabb társadalom eszméje mellett, ami halálra ítélésében éppolyan fontosnak bizonyult, mint forradalmi tevékenysége (Iván Kovács ÁBTL). Az emigráció és később a magyar társadalom a két legendás parancsnok konfliktusáról csak a várható halálos ítélet elől külföldre menekült Pongrátz állításait ismerhette meg szélesebb körben (Eörsi–Filep 2007). Az 1956-os forradalom ráadásul „vezér nélküli” volt, nehéz lenne egyetlen személyhez, nemzeti nagysághoz kötni, hiszen leginkább a „mezítlábasok” harca volt ez (M. Kiss 2012), a forradalmárok egymást gyakran csak becenevén ismerték (Vágó 2012). Az egymással vitatkozó forradalmárok és szervezeteik rivalizálása, illetve egyes politikai pártok igyekezete 1956 örökségének kisajátítására vélhetően elbizonytalanította a társadalmat és bizonyos fokig lehetetlenné tette az eseményeknek a nemzeti emlékezet szerves részévé válását.

A szovjet blokk megingása 1956-ban Magyarországon indult és 1989-ben ott is fejeződött be a kettészakadt Németország keleti feléből az országba menekült németek továbbengedésével. A magyar rendszerváltás egyik sajátosságaként ebben a folyamatban az 1956-os forradalomnak kiemelt szerep jutott. A békés átmenet egyik szimbolikus kezdetének tekinthető 1956 mártír miniszterelnökének, Nagy Imrének és társainak az újratemetése, amelyet számos további, a forradalomnak emléket állító köztéri alkotás, szobor, emléktábla, emlékhely létrehozása követett. Azonban „nem egyszerűen új *lieu de mémoire*-ok keletkeztek, hanem az emlékezésen túl, azon keresztül léptünk át a múltból a jelenbe” (Kovács 2001:81).

3.3. A RENDSZERVÁLTÁS ÖRÖKSÉGE

A rendszerváltozás által felgyorsuló és kiszélesedő emlékezeti, múltfeltáró folyamatnak a Corvin közí események, mint a forradalom emblematisz helyszíne szerves részét képez-

te. A forradalom során az ellenállás, a demokráciáért vívott harc, a hősiesség és bajtársiasság jelentései rakódtak a szimbolikussá váló térre. A megtorlás és elnyomás évtizedei nem csupán lehetetlenné tették a hely emlékhellyé válását, a hősökre való emlékezést, a forradalom eseményeinek szakralizálását, hanem azt épphogy ellenkező előjelűre változtatva fosztották meg pozitív jelentéstartalmaitól. A felejtéspolitikai hatásaként szakadás állt be a hely emlékezetében: nem voltak jelen az összecsapásokat átélő szemtanúk, akik akár a kommunikatív emlékezet szintjén továbbvigyék a forradalmi hagyományt. A helyhez és annak emlékéhez lojális közösség és az emlékezeti tradíciók kialakulásának hiányában a Corvin köz nem tudott emlékezeti helyyé válni. A helyzet 1989 után sem sokat változott. A rendszerváltást követően ugyan sorra kerültek emléktáblák a falakra, azonban ezekhez csak időszakosan, ünnepek esetén sikerült térhasználati rítusokat kapcsolni.

A vasfüggöny leomlása után a poszt-szocialista városok drámai változásokon mentek keresztül: egyszerre szembesültek a szocialista rendszer összeomlását követő gazdasági-társadalmi válsággal és a globalizálódó világ gazdaságba való betagozódás által támasztott lépéskényszerrel (Tölle 2010). A két tényező együttesen befolyásolta az 1990 utáni köztérpolitikát, amely a dekommunizálás és egy új, piacképes városidentitás megteremtése köré szerveződött. A rendszerváltás utáni városvezetésben viszonylagos egyetértés mutatkozott abban a tekintetben, hogy a boldog békeidők Budapestjének megidézése jelenti a marketing szempontból legértékesebb és értékesíthetőbb városimázst. A szocialista múlt eltüntetése (Palonen 2008, Nadkarni 2003) viszont komoly vitákat váltott ki nem csak politikai, hanem széles társadalmi körökben is. A köztér dekommunizálása jóval túlmutatott ugyanis a gyakorlati, praktikus vonatkozásokon. A terek átnevezése, a szobrok eltávolítása és új alakok megjelenése, a hétköznapi élet tereinek átalakulása mind kollektív mind egyéni szinten elindította az emlékezés és felejtés dinamikáját (Nadkarni 2003, Kovács 2001).

3.4. A TURIZMUS PERIFÉRIÁJÁN

Miközben a Corvin köz szimbolizálta 1956-os forradalom és szabadságharc eszméivel való azonosulását a szovjet típusú kommunista diktatúrát demokratikusan felszámoló rendszerváltozás egyik sarokkövének tekinthető², maga a megkérdőjelezhetetlenül kultikus helyszín az elmúlt negyedszázad során nem vált Budapest történelmi zarándokhelyévé. Ugyan a magyar kormány 2011-ben történelmi emlékhellyé nyilvánította a szovjet vörös hadsereggel szembeszálló fegyveres felkelés gócpontját jelentő Corvin közt, a forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás során kivégzett politikai és katonai irányítók végső nyughelyének számító Rákoskeresztúri Újköztemetőt az Országgyűlés a nemzeti emlékhelyek közé sorolta³, amellyel a sírkert kijelölt parcelláit az emlékezetpolitika magasabb grádicsára helyezte. A politika így a jogszabályalkotás révén is deklarálta,

2 A forradalom és szabadságharc idején a magyar kormányt irányító, a legitim hatalmat képviselő, koncepciók perben halálra ítélt és kivégzett miniszterelnök, Nagy Imre 1989. június 16-i újratemetése szimbolikusan is a második világháborút követő évtizedek kommunista diktatúrájának végét jelentette.

3 2011. évi CXIX. törvény a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosításáról.

hogy a Corvin köz, ugyan az 1956-os forradalom és szabadságharc történelemformáló színterének tekintendő, de a kommunista diktatúra ellen folytatott küzdelmet megőrkítő kánonban a fegyveres konfliktusban hősi halált halt „pesti srácoknál” a koncepciók perек homlokerébe került áldozatai előkelőbb helyet foglalnak el. Ebből következően az évről évre lebonyolított állami megemlékezések súlypontja a városszövet szerves részét alkotó Corvin közből a főváros periferfiáján elhelyezkedő Rákoskeresztúri Újköztemető felé tolódott el. A Corvin közben folytatott harcok a mindennapiság, a Rákoskeresztúri Újköztemető parcellái a pátosz megtestesülése. Ahol a pesti srácok egykor szembe mertek szállni a túlerőben lévő szovjet katonákkal, ott ma egy nyüzsgő, a kulturális, kiskereskedelmi és vendéglátó-ipari szolgáltatásokkal tarkított városi térrel találkozhatunk, míg a forradalmat és szabadságharcot leverő diktatúra által kivégzett vezetők nyughelye az emelkedettséget sugárzó emlékezés, a csend és mozdulatlanság színtere (2. kép).

2. kép Corvin köz: emléktáblák a vendéglátóhelyek teraszainak hátterében
(Fotó: Michalkó Gábor)

A Corvin köz 1990-ig tabu volt a belföldi és a nemzetközi turizmusban, legfeljebb a legbátrabb hivatásos, vagy önkéntes (rokonokat, barátokat, ismerősöket szívességből kalauzoló) idegenvezetők merték a kíváncsiskodó vendégeiket tájékoztatni a hely történelmi szerepéről. A helyzet 1990 után annyiban változott, hogy nyíltan, bárminemű retorzió nélkül, szabadon lehetett egyénileg vagy csoportosan turistáskodni, fényképezni

a Corvin-közből. Egy idő után köztéri emléktáblák özöne árasztotta el a helyszínt, minden év október 23. és november 4. között megemlékezéseket tartottak a magukat 1956 öröksének valló szervezetek, ekkor ünnepi díszbe öltözött a Corvin köz. A hosszú évtizedes (el)hallgatásból való kiszabadulás ellenére sem következett be az az eufória, amelynek köszönhetően a turisztikai érdeklődés fókuszába helyeződött volna az egykori szabadságharc helyszíne. Egy évtizeddel a rendszerváltozás után sem találkozhattunk Budapestről szóló úti könyvekben⁴ a Corvin közszel (legfeljebb az ott működő Corvin Mozival, ahol az átlagnál gyakrabban vetítettek szinkronizálatlan filmeket, amelyek főleg a Budapesten élő külföldiek érdeklődésére tartottak számot). A Corvin köz 2011. évi történelmi emlékhelylye nyilvánítása sem hozott érdemi áttörést a turisztikai szerepkörének megváltozásában, a Magyar Turizmus Zrt. honlapjára az Úti tervek/Kultúra/Emlékhelyek oldalra ugyan felkerült, de a tudatos termékfejlesztés- és marketingpolitikának nem vált részese. Budapest hivatalos turisztikai honlapján egyáltalán nem szerepel a Corvin köz mint potenciális lát-nivaló, sőt a területileg illetékes önkormányzat, a VIII. kerület (Józsefváros) honlapján sem találkozunk a forradalom és szabadságharc kiemelkedő helyszínére invitáló utalással.

Következtetések

1956 emlékezetében hatványozottan jelen van a felejtés és emlékezés dialektikája. A forradalmat vérbe fojtó Kádár rendszer első éveiben a megtorlás kényszerítette hallgatásba a társadalmat. Majd a gulyáskommunizmus időszakában a viszonylagos egyéni jólét megteremtéséért cserébe a társadalom jelentős része hajlandó volt kivonulni a politikai szférából (Kovács 2001, Nadkarni 2003) és “megjátszani” az együttműködőt, hogy minél teljesebb egyéni életet élhessen (Yurchak 1997:9). Mindezen elfojtás, a társadalomra kényszerített amnézia és felejtés (Gyáni 2006) került elemi erővel felszínre 1989 után. A köztér szocialista emlékektől (szobrok, emléktáblák, utcanévek stb.) való megtisztítása egyúttal a rezsimmel cinkosságot vállalt egyéni emlékezet purifikálását is jól-rosszul szolgálta. A forradalomhoz kapcsolódó emlékezeti konjunktúra egyik mozgatójává így – furcsa mód – a visszaemlékezés révén elérhető felejtés vált: egy emlékmű állításával megvalósítható, hogy a valódi emlékezeti munka, az egyéni szerep értékelésével járó felelősség lekerüljön az egyén és a közösség válláról (Young 1993). A Corvin köz esete arra is rámutat, hogy „a szent hely szűkös jószág” (Kovács 2001:75): az alapvetően profán tereket, amilyen a lakó- és szolgáltató funkcióval rendelkező Corvin köz, nehéz emlékezeti helyt tenni, a turizmus áramlásaiba bekapcsolni. Megfelelő menedzseléssel azonban bekövetkezhethet az a fajta transzformáció, amely a kollektív felejtés időszakát követő, a tudatos – ugyanakkor némi megosztottságot is magán hordozó – emlékezetpolitikát előtérbe állító évtizedek hozadékaként a helyi lakosság által kedvelt, a turisták érdeklődését is felkeltő emlékhellyé avanzsálja a Corvin közt. Ez nem könnyű feladat, mivel a felnövekvő generációk egyre inkább deheroizáltak, alig találkoznak a történelmünk valódi hőseivel, az iskolai ünnepségeket már nem követik a forradalmárokat, bátor katonákat meglevenítő

4 András Török's *Budapest, a critical guide*. Corvina, Budapest (1999); *Budapest, Baedeker*, Istituto Geografico De Agostini, Novara (2000)

filmvetítések, a köztünk élő veteránok pedig nehezen tehetők az ifjúság példaképeivé. A Corvin köznek a magyar főváros turizmusába történő átgondolt bekapcsolásával nem csupán az emlékhely, hanem az emlékezés fejlesztése is megvalósulhatna.

Irodalom

- Agnew, J.–Duncan, J. (eds.) (1989): *The Power of Place: Bringing Together the Geographical and Sociological Imaginations*. Boston: Unwin Hyman.
- Appadurai, A. (2001): A lokalitás teremtése. *Regio* 12 (3): 3–31.
- Assmann J. (1995): Collective memory and cultural identity. *New German Critique* 65 (Spring–Summer): 125–133.
- Augé M. (2004): *Oblivion*. Minneapolis. University of Minnesota Press, 2004.
- De Certeau, M. (2011): *The practice of everyday life*. University of California Press. Berkely, Los Angeles, London.
- Ehrkamp, P. (2005): Placing identities: Transnational Practices and local attachments of Turkish immigrants in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31(2): 345–364.
- Eörsi, L.–Filep, T. (2007): „Jogot akartam mindenkinek” Iván Kovács László emlékkönyv. Gold Book, Debrecen.
- Eörsi, L. (2001): *Corvinisták, 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Forty, A. (2001): Introduction. In Forty, A.–Küchler, S. (eds.) (2001): *The art of forgetting*. Berg, Oxford. pp. 1–18.
- Foster, D. (1985): *Travel and tourism management*. Macmillan, London.
- Gordon, B. M. (1998): Warfare and tourism. Paris in World War II. *Annals of Tourism Research* 25(3): 616–638.
- Gustafson, P. (2001): Meanings of places: everyday experience and theoretical conceptualizations. *Journal of Environmental Psychology* 21: 5–16.
- Gyáni, G. (2006): Memory and Discourse on the 1956 Hungarian Revolution. *Europe-Asia Studies* 58(8): 1199–1208.
- Irimiás, A. (2014): The Great War heritage site management in Trentino, northern Italy. *Journal of Heritage Tourism* 9(4): 317–331.
- Kovács, É. (2001): A terek és a szobrok emlékezete (1988-1990) – Etűd a magyar rendszerváltó mítoszokról. *Regio* 12(1): 68–91.
- Leiper, N. (1995): *Tourism Management*. RMIT Press, Collingwood.
- M. Kiss, S. (2003): Ceruzarajz Nagy Imréről. *Korunk* 14(12): 65–73.
- M. Kiss, S. (2006): *Utak '56-hoz, utak '56 után*. Mundus, Budapest.
- M. Kiss, S. (2012): „...a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa...” In Gaganetz, P.–Galambos, I. (szerk.): *A vidék forradalma – 1956, tanulmánykötet*. TITE, Budapest, pp. 9–27.

- Maitland, R. – Ritchie, B. (eds.) (2009): *City Tourism: National Capital Perspectives*. CABI, Oxfordshire.
- Massey, D. (1994): *Space, place and gender*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- McKercher, B. – Cros, H. (2012): *Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*. Routledge, New York.
- Meusburger, P. – Heffernan, M. – Wunder, E (eds.) (2011): *Cultural Memories: An Introduction*. In: Cultural memories. The geographical point of view. Springer, Heidelberg.
- Mikojan, Anasztasz Ivanovics szigorúan titkos távirata Budapestről a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának 1956. július 14-én. In: Szereda, V. – Sztikalin, A. (szerk.) (1993): *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SzKP KB levéltárából*. Móra, Budapest, 40–48.
- Moscardo, G. – Ballantyne, R. (2003): Interpretation and attractions. In Fyall, A. – Garrod, B. – Leask, A. (eds.): *Managing Visitor Attractions: New Directions*. Butterworth-Heinemann, Oxford, pp. 237–252.
- Nadkarni, M. (2003): *The death of socialism and the afterlife of its monuments. Making and marketing the past in Budapest's Statue Park Museum*. In Hodgkin, K. – Radstone, S. (eds.): *Contested pasts. The politics of memory*. Routledge, London, pp. 193–207.
- Nora, P. (1999): Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*. 14(3): 142–157.
- Ö. Kovács J. (2015): Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok. In Horváth, S. – Ö. Kovács, J. (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. MTA BTK TTI, Budapest, 29–48.
- Page, S. (1995): *Urban tourism*. Routledge, London.
- Palonen, E. (2008): The City-text in Post-communist Budapest: Street names, Memorials, and the Politics of Commemoration. *Geojournal* 73(3): 219–230.
- Proshansky, H. – Fabian, A. K. – Kaminoff, R. (1983): Place identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology* 3: 57–83.
- Puczkó, L. – Rátz, T. (2003): *Turizmus történelmi városokban – tervezés és menedzsment*. Turisztikai Oktató és Kutató Kkt., Budapest.
- Puczkó, L. – Rátz, T. (2011): *Az attrakciótól az élményig: a látogatómenedzsment módszerei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pünkösti, Á. (2000): Két vagon kalap begyűjtve. Nagy Imre miniszterelnöksége, egy párttáborzat elűllyesztése. *Tiszatáj* 54(2): 52–67.
- Shackely, M. (2001): *Managing Sacred Sites: Service Provision and Visitor Experience*. Thomson Learning, London.
- Shackely, M. (ed.) (1998): *Visitor Management: Case Studies from World Heritage Sites*. Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Siegenthaler, P. (2002): Hiroshima and Nagasaki in Japanese guidebooks. *Annals of Tourism Research* 29(4): 1111–1137.
- Swarbrooke, J. (1999): *Sustainable Tourism Management*. CABI, New York.
- Szakács, S. – Zinner, T. (1997): *A háború „megváltozott természete” Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944-1948*. MSZH Nyomda és Kiadó, Budapest.

- Szijártó Zs. (2008): Szimbólumtermelés – élményfogyasztás: a tér szerepe a turizmusban. In Szijártó Zs. (szerk.): *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Gondolat, Budapest, pp. 195–215.
- Tölle, A. (2010): Urban identity policies in Berlin: From critical reconstruction to reconstructing. *Cities* 27(5): 348–357.
- Vágó, S. (2012): Korábban még Jézust is befalazták. In Gaganetz, P.–Galambos, I. (szerk.): *A vidék forradalma – 1956, tanulmánykötet*. TITE, Budapest, pp. 171–204.
- Winter, C. (2009): Tourism, social memory and the Great War. *Annals of Tourism Research* 36(4): 607–626.
- Young, J. E. (1993): *The texture of memory: Holocaust memorials and meaning*. Yale University Press, New Haven.
- Yurchak, A. (1997): The Cynical Reason of Late Socialism: Power, Pretense, and the Anekdote. *Public Culture* 9(2): 161–188.

Levéltári források

- Iván Kovács = Iván Kovács László és társai vizsgálati dosszié. – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-145626
- Kántor = Kántor Éva fedőnevű ügynök beszervezési dosszié. – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.1. B-82723
- Vámos = Vámos Erzsébet fedőnevű ügynök munkadosszié. – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.2. M-29112